

УДК 821.161.2'37:165.212:070

СИМВОЛЬНА МОВА ГАЗЕТИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТИЖНЕВИКА «ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ»)

Яковлева О.В.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті аналізуються символічні значення лексем, які є основними функціональними одиницями символічної мови, зокрема й мови газети. Такі лексеми є частотними у заголовках, що приваблюють увагу читача й мають неабиякий впливовий ефект. Символьна мова є комунікативною нормою у традиційній культурі. Мова тижневика репрезентує елементи елітарної культури, характерною ознакою якої є символічні значення онімів та апелятивів. У контексті статей символічні значення часто набувають певних трансформацій і авторських конотацій.

Ключові слова: лінгвістика тексту, символічна мова, публіцистична картина світу.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. 1. У сучасній україністиці проблема теорії символу залишається максимально актуальною, а з'ясування комунікативних смислів та функцій символів у поліжанрових дискурсах становить одне з надважливих завдань лінгвістики тексту, семасіології, стилістики, лінгвокогнітології та інших мовознавчих напрямів [9, с. 645-646]. Кожний символ у національній культурі – полісемічний. Символічне значення не лежить на поверхні, його треба віднайти, відшукати, йдучи не лише шляхом логіки, а й обов'язково занурюючись у сакральні глибини дискурсу, користуючись міждисциплінарними методами аналізу, реконструюючи основоположні архетипи міфологічної свідомості, пам'ятаючи про анімізм, антропоморфізм, особливості міфологічного часу і простору, взаємOPERETINI синхронії та діахронії, принцип космологічності всього суцього тощо.

Символьну мову ми вважаємо комунікативною нормою традиційної культури. Терміном *символьна мова* ми користувалися у своїх наукових розвідках [15], описуючи календарні та родинні обрядові комплекси традиційної культури українців, в яких збережена, завдяки символічній мові, прадавня картина світу, що є результатом міфологічного осмислення дійсності нашими да-
лекуми предками [там само, с. 1].

Для аналізу символічної мови ми вперше обрали тексти з газети «Дзеркало тижня», статті якої репрезентують комунікативні норми елітарної культури. Основними одиницями символічної мови виступають лексеми з уяскравленим символічним сенсом або ті, що називають артефакти, предмети, явища, дії, елементи живої/неживої природи за принципом «все в усьому», утворюючи в такий спосіб складний синкретичний комплекс, у значеннєвому гештальті якого синтезується власне лінгвальна знакова природа та компоненти екстралінгвального простору (номінації кінематичної комунікації суб'єктів обрядового дискурсу, вербалізатори обрядодій тощо).

2. Стаття в будь-якій газеті – це, перш за все, текст, дослідження якого є актуальним у сучасному напрямку науки про мову – лінгвістиці тексту [10, с. 482-549]. Об'єктом уваги в цій галузі є різножанрові тексти, предметом – їхня організація й функціональна природа [там само, с. 482]. Важливими поняттями при дослідженні будь-якого тексту є наступні: антропоцентричність, «яка є різноплановою й багатоплановою через розщеплення адресанта й адресата в дискурсивному просторі» [там само, с. 511]; інтертекстуальність «як наявність у певному тексті слідів інших текстів» [10, с. 514]; імпліцитний план тексту [там само, с. 520] тощо.

Такі ж поняття в публіцистичному тексті виділяє та описує Н. Клушина, яка в своїй роботі

користувалася спеціальним терміном Г. Солганіка «публіцистична картина світу» [5].

Мова ЗМІ, зокрема й газет, постійно привертає увагу лінгвістів [див. 6, 11, 12]. Та головною ознакою таких текстів науковці визнають їхню впливову доміную, що й зумовлює актуальність дослідження сучасних українських публіцистичних текстів, насамперед мови газет [6, с. 1].

Маршал Маклюен – відомий дослідник мас-медіа, розподілив їх на *гарячі* та *холодні*. До перших, на його думку, належать газети, до других – телебачення, яке здатне знищити навіть основи минулих цивілізацій [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен символу вивчають філософи (М. Мамардашвілі, О. П'ятигорський, К. Свасьян), фольклористи (З. Василько, М. Дмитренко, Л. Іваннікова), філологи й культурологи (М. Карпенко, В. Кононенко, Н. Слухай). Лексеми із символічним значенням є основними одиницями символічної мови. Поняття «символічне значення» вважаємо основним об'єктом вивчення нової лінгвістичної дисципліни – лінгвосимвології [14, 15].

Особливості сучасних публіцистичних текстів були й залишаються на вістрі актуальних проблем у науці про мову. Вони привертають увагу як вітчизняних дослідників (С. Ермоленко, І. Лаконська, М. Нетреба), так і зарубіжних (Н. Клушина, М. Маклюен, Г. Солганік).

Мета статті – проаналізувати традиційні й оказіональні авторські символічні значення, яких набувають окремі лексеми або словосполучення у контексті українського суспільно-політичного тижневика «Дзеркало тижня», що репрезентує особливості комунікації або комунікативні норми елітарної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурологи виділяють три типи культури: це – традиційна культура, що залишилась нам у спадщину від предків і збережена в обрядах, віруваннях, фольклорі тощо; елітарна і масова культура. Остання має багато модусів свого прояву, але більшість її ознак формується масово-інформаційним дискурсом [4, с. 32-34]. Кожна з цих культур має свої комунікативні норми [там само], а також особливості мови у ЗМІ, які розраховані на представників або елітарної або масової культури. За радянських часів мова газет мала потужний вплив на всі різновиди мови і, головне, – на суспільство в цілому; мова газет була мовою народу [12].

Зараз ситуація кардинально змінилась, і однією з причин є суттєве розшарування суспільства. Отже, й газети, що видаються в нашій країні, умовно можна поділити на серйозні суспільно-політичні видання, та газети, що належать до так званої жовтої преси. Читачами перших є представники елітарної культури. Жовта преса призначається читачеві з низьким рівнем освіти та культури, тож і репрезентує комунікативні норми масової культури. Видавництво стало популярним бізнесом, і бульварні газети, в яких подається недостовірна, скандальна інформація та плітки, більшість людей розбирає в першу чергу й незалежно від віку. Те, що такі газети користуються попитом у населення, не є особливістю тільки нашої країни. І сам термін *жовта преса*, і ставлення до неї прийшло з Америки, де

бульварні газети з'явилися у кінці XIX ст. Такі друковані видання ще називали «*penny press*» – «центова преса», тобто дешева й доступна для більшості. Є навіть поняття «жовта» журналістика у Великій Британії [2].

Ми припускаємо, що потенційно символічне значення закладено в кожному слові, а от його реалізація або проявлення залежить від різних екстралінгвальних факторів. Наприклад, символічні значення вогню і води зумовлені їх необхідністю в житті людини. Вогонь, як відомо, був богом; воду наші предки теж обожнювали. Д. Фрезер наводить приклад із життя мексиканських індіанців, які сповідаються Діду Вогню, і там є поняття *чисте божественне полум'я* [13, с. 29-30]. Прадавні символічні значення дерев і птахів збережені у міфах і літературних творах. Так, орел був птахом Юпітера, дуб – його священним деревом [там само, с. 162]; більшість символів кохання і шлюбу пов'язана з квітами, що ростуть в тій чи іншій місцевості [там само, с. 168]; вагітна жінка могла сприяти багатому врожаю; і греки, і римляни вагітних приносили в жертву богиням злаків і землі, а безплідна жінка, навпаки, негативно впливала на врожай [там само, с. 34-35].

Якщо символ утрачає безкінечну смислову перспективу, він руйнується. Цей же процес відбувається і за умови втрати культурно-часової актуальності. Символічне значення може відроджуватись, оновлюватись за умови його образної трансформації та переінтерпретації в іншій понятійній сфері культури або просто в іншій ситуації [9, с. 646].

Часто символічного значення у публіцистичних текстах набувають власні назви, зокрема антропоніми, які увійшли у світову історію або стали відомими в результаті гучних подій. До того чи іншого символічного значення можуть додаватися авторські конотації, і тоді можна говорити про певні трансформації у символічному значенні оніма [14].

Зауважимо, що символічне значення, якого набуває слово або словосполучення в авторському контексті статті в газеті, формує оказіональний сенс, який має потужний сутєвий потенціал. Таке індивідуалізоване символічне значення пов'язане з семантикою авторського мовлення, стає фрагментом публіцистичної, а не мовної картини світу і не пов'язане з поняттям «семантика мови».

Лексеми із символічним значенням у публіцистичних текстах автори часто використовують у заголовках. Газетні заголовки як концентри медійного повідомлення давно привертають увагу дослідників. Основне призначення заголовку полягає не лише у привертанні уваги, а й у створенні інтриги, неочікуваності, що сприяє запам'ятовуванню, употужнюючи впливовий ефект [6, с. 1].

Заголовок статті В. Олійника *Українська «Одіссея», або інтернаціоналізм чи русифікація?* [ДТ № 27, липень 2018] створює інтригу і привертає увагу неочікуваним поєднанням міфоніма із символічним значенням «Одіссея» і прикметника *українська*. «Одіссея», як відомо, це – назва поеми Гомера, яка стала символом довгих мандрів з різними незвичайними й небезпечними пригодами. Це символічне значення закріплено словниками [1, с. 397]. У статті з цією назвою йдеться про те, що витоки російського загарбання Криму треба шукати в однокій міграційній політиці царської та радянської імперії.

Наступні заголовки статей різних авторів пов'язані тематично: «Гіри» по-українськи [ДТ № 24-25, червень-липень 2018] та «Український Гіри» на старті, або Навіщо вітчизняним науковцям власний індекс наукового цитування [ДТ № 27, липень 2018]. Обидві назви містять антропонім Гіри, який має оказіональне символічне значення, що пов'язане з поняттями **h-індекс**, або **індекс Гірша** (Хірша). Це – показник впливовості науковця, або колективу науковців, наукового закладу або журналу, заснований на кількості публікацій та їх цитуваннях. Індекс Гірша був запропонований американським фізиком Хорхе Гіршем у 2005 р. Індекс цитування – одне з актуальних питань сьогодення, що обговорюється українськими науковцями.

Стаття під заголовком «Як у Львові згвалтували науку» [ДТ № 23, червень 2018] має підзаголовок: У «доктора Пі» з'явилась достойна послідовниця – «доктор Екс(перт)». Тут йдеться про скандальний захист докторської дисертації Олени Щербань, яка називає себе «експертом з етнографії та етнології», а насправді дискредитує сучасну українську академічну етнологію та керамологію. Символічне значення у контексті підзаголовка має словосполучення «доктор Пі»: так називали А. Слюсарчука, який став відомим у 2006 р. завдяки телебаченню, коли демонстрував свої феноменальні розумові здібності. Насправді, як виявилось пізніше, він підробляв документи про свою освіту та наукові ступені в галузі нейрохірургії, а його «лікарська допомога» призвела до смерті хворого. У 2011 р. А. Слюсарчука було заарештовано [3].

Очевидно, що таке символічне значення є оказіональним, індивідуально-авторським, воно інтригує читача і передає високий рівень негативних емоцій автора з приводу описаної ситуації.

У статті під назвою «Як діти до «Школи» [ДТ № 4, лютий 2018] йдеться про серіал «Школа», нові серії якого покажуть по телебаченню восени цього року. Автор О. Вергеліс запитає на сторінці у Facebook про ставлення до попередніх серій. Серед відповідей була й оцінка літературного критика Д. Дроздовського: *Що він Гекубі. Що йому Гекуба. Кіно і мистецтво розійшлися.* Крилатий вислів «Що він Гекубі, що йому Гекуба?» – цитата з п'єси Шекспіра «Гамлет». Головний герой цієї п'єси такими словами оцінив щирю гру актора, який ридав на сцені, розказуючи про долю Гекуби, хоча насправді, у реальному житті його особисто це ніяк не торкалося. Ім'я Гекуби набуло символічного значення у міфології. Вона – дружина троянського царя Пріама – стала символом гіркої жіночої долі, нещасної матері та дружини, яка втратила всіх своїх дітей, чоловіка, а її саму закидали камінням.

У статті Т. Є. Набережневої «Авторство» крилатих висловів Шекспіра в українській мові» подаються і варіанти перекладу цих слів, і приклад використання вислову в публіцистиці минулих років [8].

Отже, критик вважає, що творці серіалу «Школа» спрацювали як ремісники, а у символічному значенні лаконічної цитати з тексту Шекспіра вміщено негативну оцінку про серіал, яку читач може розгорнути в залежності від своїх вражень.

У цьому ж номері газети [ДТ № 4, лютий 2018] у статті «Любий Любі», або Про шкоду інтернатів на клітинному рівні» проводиться паралель між післяреволюційним періодом існування СРСР, коли було багато малолітніх злочинців, і сучасним станом в Україні з безпритульними дітьми. В той період перед радянською владою не стояло завдання зберегти дитину, а з незадоволеними й знахабнілими підлітками-правопорушниками швидко впровадили *республіки ШКІД*, де силоміць вирішували проблему, довівши, що інтернати корисні державі, а не людині. Ця ж система без змін працює й зараз, незважаючи на те, що минуло вже сто років.

У наведеному контексті символічне значення має назва книги Л. Пантелєєва «Республіка ШКІД», в якій описується життя підлітків-сиріт за жорсткими правилами у *Школі імені Достоевського (ШКІД)*. У цій школі, як і зараз в інтернатах, діяла система придушення незадоволених, і це зрозуміти, що саме має на увазі автор статті, читачеві потрібні фонові знання, зокрема, знання змісту книги Л. Пантелєєва або фільму, який був знятий за сюжетом книги у 1966 р. Контекст із символічним значенням, перш за все, кодує значний обсяг інформації про життя дітей, які зараз перебувають в інтернатах і розрахований на читача як представника елітарної культури.

Стаття «Вулканічний синдром» [ДТ № 23, червень 2018] містить контекст: *Весняне політичне загострення почалося з «березневого божевілля»...* Маються на увазі події, які починаючи з березня 2018 р., відбуваються на світовій політичній арені: торгова війна між США та Китаєм, виступ Путіна перед Федеральними зборами, висилка російських дипломатів із західних країн, загострення відносин між США та Європою тощо. Далі у контексті цієї ж статті автор подає цікаву інформацію про «березневе божевілля» як термін з американського студентського баскетболу, наймоднішого спорту у США, коли команди грають за круговою системою, а починаючи з березня – грають уже «на виліт». Цей термін має символічне значення для всіх, хто вчиться або колись вчився в університетах США. Користуючись оказіональним символічним значенням словосполучення *березневе божевілля*, автор не тільки додає яскравості в описання боротьби між головними учасниками геополітичних ігор, а й виражає своє ставлення до цих подій.

Висновки й перспективи дослідження. Мовним матеріалом для представленої статті ми обрали сім номерів газети «Дзеркало тижня» за 2018 р., в яких виділили п'ятнадцять символічних значень. Більшість з них (12) автори вживали у заголовках або анотаціях до газетних статей. Це були як загальновідомі символічні значення (наприклад, *Одіссея*), так і авторські, оказіональні (*український Гіри*). У власній назвах, які в результаті тих чи інших подій стали відомими, було зафіксовано десять символічних значень. Зважаючи на те, що символічне значення потенційно закладено в кожній лексемі, а його проявлення залежить виключно від екстралінгвальних факторів, саме публіцистичні тексти окремих ЗМІ, розрахованих на представників елітарної культури, є багатющим мовним матеріалом для виявлення символічних значень і аналізу різного роду трансформацій у межах таких значень.

Враховуючи той факт, що феномен символу вивчали з часів античності, а він і досі залишається в центрі уваги міждисциплінарних досліджень, подальшого вивчення потребують як особливості символічного значення, так і трансформації, що обумовлені авторськими конотаціями. На сьогодні – це є однією з актуальних проблем нового напрямку вивчення мови – лінгвосимволології [15].

Список літератури:

1. Бибик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.Я. Ермоленко; Художник-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
2. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: realgazeta.com.ua.
3. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Слюсарчук_Андрій_Тихонович.
4. Карасик В.И. Языковая матрица культуры. – М.: Гнозис, 2013. – 320 с.
5. Клушина Н.И. Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарных исследований. Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003 [Електронний ресурс] / Н.И. Клушина. – Режим доступу: <http://evartist.narod.ru/text12/15.htm>.
6. Лакомська І. Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Одеса, 2018. – 24 с.
7. Маклюен Маршал [Електронний ресурс] / Маршал Маклюен. – Режим доступу: www.marshallmcluhan.com, www.mcluhanstudies.com.
8. Набережнева Т.Є. «Авторство» крилатих висловів Шекспіра в українській мові // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 50(2). – С. 98-105 [Електронний ресурс] / Т.Є. Набережнева. – Режим доступу: philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/50-2/17.pdf.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Солганик Г.Я. О закономерностях развития языка газет в XX в. // Вестник Московского университета. Серия 10: журналистика. – 2002. – № 2 [Електронний ресурс] / Г.Я. Солганик. – Режим доступу: <https://istina.msu.ru/publications/article/1448207/>.
12. Солганик Г.Я. О языке и стиле газет // Язык СМИ как объект междисциплинарных исследований. Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003 [Електронний ресурс] / Г.Я. Солганик. – Режим доступу: <http://evartist.narod.ru/text12/15.htm>.
13. Фрэйзер Дж. Дж. Золотая ветвь / Джеймс Джордж Фрэйзер; пер. с англ. М.К. Рыклина. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 767 с.
14. Яковлева О.В. До проблеми значення слова в лінгвістиці (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко) // Записки з українського мовознавства: Вип.24. У 2-х томах. – Т.1.: Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fasciculum 24. – Vol. 1 / Головний ред. Т.Ю. Ковалевська. – Одеса: «ПолиПринт», 2017. – С. 263-269.
15. Яковлева О.В. Символьна мова українського обрядового дискурсу в системі національної лінгвоментальності: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01/ О.В. Яковлева. – Одеса, 2015. – 40 с.

Яковлева О.В.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

СИМВОЛИЧЕСКИЙ ЯЗЫК ГАЗЕТЫ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКА «ЗЕРКАЛО НЕДЕЛИ»)

Аннотация

В статье анализируются символические значения лексем, которые являются основными функциональными единицами символического языка в традиционной народной культуре. Такие лексемы частотны в заголовках статей анализируемого еженедельника как репрезентанты элитарной культуры; они создают интригу и оказывают на читателя суггестивное влияние. Символические значения в публицистической картине мира часто трансформируются и дополняются авторскими коннотациями.

Ключевые слова: лингвистика текста, символический язык, публицистическая картина мира.

Yakovleva O.V.

Odessa I.I. Mechnikov National University

(ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN WEEKLY SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER «MIRROR OF THE WEEK»)

Summary

The symbolic meanings of tokens, which are the main functional units of the symbolic language, in particular of the newspaper language, are analyzed in the article. Such tokens are frequent in the headlines that attract the attention of the reader and have a very impressive effect. The symbolic language is a communicative norm in traditional culture. The language of the weekly newspaper represents elements of an elitist culture, the particular feature of which are the symbolic meanings of onyms and appellations. In the context of articles, symbolic meanings often acquire certain transformations and author's connotations.

Keywords: linguistics of the text, symbolic language, journalistic picture of the world.